

Pielgrzym w kraju rozkoszy

O poezji Konstantego Gaszyńskiego

Ewie i Markowi

Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 1915

Jacek Lyszczyzna

Pielgrzym w kraju rozkoszy O poezji Konstantego Gaszyńskiego

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Jerzy Paszek

Recenzenci
Zbigniew Sudolski
Józef Bachórz

Spis treści

Wstęp	7
I. Romantyczne korzenie	31
W kręgu romantycznej ludowości	32
Poza konwencją ballady	37
W świecie sentymentalnych powrotów	49
Od egzystencjalnych rozterek do chrześcijańskiej historiozofii	56
II. Głoskami kule, a rymem bagnety	67
Pieśni pielgrzyma polskiego	68
Wobec emigracyjnych sporów	77
Trzeźwy romantyk	81
W romantycznym panteonie	96
Tytejskie przesłanie dla kraju	114
III. Religia sztuki, religia pieniądza	121
W sonetu kryształowej urnie	122
Pielgrzym w kraju rozkoszy	131
W świątyni sztuki	147
IV. Zoil i mentor	167
Humorysta warszawski	169
Satyry obyczajowe	179
Zoil emigracji	186
Rycerz niezłomny	192
Gawędy moralisty	198

V. Romantyk bez złudzeń	205
Bibliografia	215
Indeks nazwisk	221
Summary	226
Résumé	227

Wstęp

Twórczość Konstantego Gaszyńskiego należy dziś do niemal zapomnianych kart literatury polskiego romantyzmu, a nazwisko poety kojarzy się najczęściej tylko z postacią Zygmunta Krasińskiego, z którym bliskie więzy łączyły go od czasów nauki w Liceum Warszawskim, także później, w latach popowstaniowej emigracji, aż do śmierci autora *Nie-Boskiej komedii*. Twórczość poetycka i prozatorska Gaszyńskiego, wydana przez Leona Zienkowicza w serii „Biblioteka Pisarzy Polskich”¹ w latach 1868 i 1874, nie doczekała się wznowień, nie licząc wyboru poezji z roku 1909². Już przed laty Wacław Kubacki, dostrzegając praktyczną nieobecność poety w opracowaniach historycznoliterackich, stwierdzał, iż „stanowisko Gaszyńskiego w dziejach polskiego romantyzmu wymaga stanowczej rewizji”³. Jego twórczość bowiem pozostaje praktycznie nieznaną, może poza wierszem *Czarna sukienka*, pojawiającym się w różnych antologiach, nie była także nigdy w sposób całościowy przedmiotem poważniejszego zainteresowania historyków literatury.

Nieco lepiej – choć również nie bez spornych problemów – rzecz wygląda z biografią poety, bo pierwsze takie opracowania pojawiły się w druku zaraz po jego śmierci. Najważniejszymi z nich są: szkic Lucjana Siemieńskiego wydrukowany na łamach „Przeglądu Polskiego”⁴,

¹ K. Gaszyński: *Poezje. Wydanie zupełne*. [Oprac. L. Zienkowicz]. Lipsk 1868; Idem: *Pisma prozaiczne*. [Oprac. L. Zienkowicz]. Lipsk 1874.

² Idem: *Wybór poezji*. Oprac. S. Morawiecki. Brody 1909.

³ W. Kubacki: *Opowieść z paryskiego bruku*. W: *Poezja i proza. Studia historycznoliterackie 1934–1964*. Kraków 1966, s. 145.

⁴ L. Siemieński: *Portrety literackie*. T. 3. Poznań 1868.

przedmowa Leona Zienkowicza do zbiorowego tomu poezji Gaszyńskiego⁵, wspomnienia Stanisława Egberta Koźmiana⁶, a także ich anonimowa recenzja, jaka ukazała się we lwowskim „Przewodniku Naukowym i Literackim”⁷. Cennym dokumentem biograficznym są wydane na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat zbiory korespondencji poety, kierowanej do Andrzeja Słowaczynskiego⁸, Stanisława Egberta Koźmiana⁹, Lucjana Siemieńskiego¹⁰ i Augusta Cieszkowskiego¹¹ oraz listy Zygmunta Krasińskiego do Gaszyńskiego; niestety nie zachowały się listy Gaszyńskiego do Krasińskiego, co wydaje się ogromną stratą ze względu na bliskość kontaktów łączących ich przez ponad 30 lat. Nie dochował się do naszych czasów także inny bardzo cenny dokument, jakim był rękopis Gaszyńskiego zatytułowany *Zygmunt Krasiński i moje z nim stosunki*, spisany już po śmierci autora *Irydiona* z zastrzeżeniem, że może on być publikowany dopiero po kilkudziesięciu latach¹². Do publikacji jednak nie doszło, a znajdujący się w Bibliotece Krasińskich w Warsza-

⁵ Wydawca [L. Zienkowicz]: *Konstanty Gaszyński*. W: K. Gaszyński: *Poezje*. Wydanie zupełne...

⁶ S. E. Koźmian: *Żywot i pisma Konstantego Gaszyńskiego*. Poznań 1872. Z. Sudolski ogłosił z rękopisu fragmenty wspomnień, które nie znalazły się w wersji drukowanej; zob. S. E. Koźmian: *Wspomnienie o Konstantym Gaszyńskim i wyjątki z jego listów*. W: Z. Krasiński: *Listy do Konstantego Gaszyńskiego*. Oprac. Z. Sudolski. Warszawa 1971, s. 571–590.

⁷ [b.a.] *Przegląd krytyczny*. „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1873, T. 1, s. 489.

⁸ E. Sawrymowicz: *Listy Konstantego Gaszyńskiego do Andrzeja Słowaczynskiego (1833–1845)*. W: *Archiwum literackie*. T. 11: *Miscellanea z lat 1800–1850*. Red. Cz. Zgorzelski. Wrocław 1967.

⁹ Z. Jabłoński: *Listy Konstantego Gaszyńskiego do Stanisława Egberta Koźmiana z lat 1832–1858*. W: *Archiwum literackie*. T. 1: *Miscellanea z okresu romantyzmu*. Red. S. Pigoń. Wrocław 1956, s. 179–180.

¹⁰ S. Kossowski: *Konstanty Gaszyński a Lucjan Siemieński w latach 1851–66. Rozdział z dziejów epistolografii romantycznej*. W: *Idem: Wśród romantyków i romantyzmu. Z życia i twórczości poetów z ośmioma podobiznami*. Warszawa 1916.

¹¹ K. Gaszyński: *Listy do Augusta Cieszkowskiego (1845–1866)*. Ogl. S. Brydzińska-Osmólska. „Rocznik Koła Polonistów Słuchaczy Uniwersytetu Warszawskiego”. Warszawa 1927, s. 179–229.

¹² Z pamiętnika Gaszyńskiego ocalały jedynie drobne fragmenty, dotyczące stanu zdrowia Zygmunta Krasińskiego, zachowane dzięki odpisom dokonany jeszcze w okresie przedwojennym przez dr Janinę Wąsowicz-Petryńską. Opublikowane zostały w tomie: Z. Krasiński: *Listy do Jerzego Lubomirskiego*. Oprac. Z. Sudolski. Warszawa 1965, s. 714–715, 718–719.

wie rękopis uległ zniszczeniu w 1944 r. Wiele szczegółów dotyczących biografii poety znaleźć można też w listach Krasińskiego do innych adresatów oraz opublikowanej w ostatnich latach przez Zbigniewa Sudolskiego korespondencji Elizy z Branickich Krasińskiej¹³.

Ustalenia wymaga kwestia miejsca i daty urodzin poety, ponieważ w publikacjach pojawiały się na ten temat różne informacje, a wszelkie kwerendy archiwalne – jak stwierdził w artykule rozstrzygającym definitywnie kwestię imienia i panieńskiego nazwiska matki poety Janusz Odrowąż-Pieniążek¹⁴ – są skazane na niepowodzenie, ponieważ księgi metrykalne parafii wskazywanych przez biografów uległy zniszczeniom. Otóż przez najbliższych przyjaciół poety, znających go jeszcze od czasów warszawskich – Leona Zienkowicza i Stanisława Egberta Koźmiana, jak i przez Lucjana Siemieńskiego¹⁵, z którym Gaszyński był w listownym kontakcie od początku lat pięćdziesiątych – zgodnie powtarzana jest wersja, że urodził się on w Małej Wsi, w ziemi czerskiej, w województwie mazowieckim, co też wydaje się najbardziej wiarygodne. Jako datę jego urodzenia wskazują oni 10 marca 1809 r., z wyjątkiem Zienkowicza, podającego rok 1808, co może być jednak zwykłą pomyłką czy błędem drukarskim, a niemało ich jest w tej edycji. Według tychże autorów matką Gaszyńskiego była Tekla z Bzowskich, co – jak udowadnia Janusz Odrowąż-Pieniążek¹⁶, powołując się na wypis z księgi zgonów parafii Borowno w okolicy Radomska – jest informacją prawdziwą, a więc w jakiś sposób uwiarygodnia to także owe dane dotyczące miejsca urodzin poety.

Innym tropem biograficznym, tym razem w samej twórczości Gaszyńskiego, jest ogłoszony w „Pamiętniku dla Płci Pięknej” wiersz *Wspomnienie miejsc rodzinnych*, rozpoczynający się przywołaniem w pamięci sielskiego obrazu: „Ponad brzegiem Pilicy jest gajk różany”¹⁷. Świadectwo cytowanych biografów wydaje się zatem całkowicie wiarygodne.

¹³ E. Krasińska: *Listy z lat 1835–1876*. Oprac. Z. Sudolski. Przekł. U. Sudolska. T. 1–4. Warszawa 1995–1996.

¹⁴ J. Odrowąż-Pieniążek: *Do biografii Konstantego Gaszyńskiego. (Próba definitywnego rozstrzygnięcia kwestii imienia i nazwiska matki Konstantego Gaszyńskiego)*. „Ruch Literacki” 1979, z. 5, s. 371–374.

¹⁵ Zob. Wydawca [L. Zienkowicz]: *Konstanty Gaszyński...*, s. IX; S. E. Koźmian: *Żywot i pisma Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 4; L. Siemieński: *Portrety literackie*. T. 3..., s. 222.

¹⁶ J. Odrowąż-Pieniążek: *Do biografii Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 372.

¹⁷ „Pamiętnik dla Płci Pięknej” 1830, T. 1, s. 54–55.

Chodzić musi niewątpliwie o położoną w pobliżu Pilicy Małą Wieś, w obecnym podziale kraju znajdującą się w powiecie białobrzeskim, na północnozachodnim jego skraju, przy granicy z powiatem grójeckim. Tereny te w czasach przedrozbiorowych należały właśnie do województwa mazowieckiego i ziemi czerskiej. Jak pisał Zygmunt Gloger w swej *Geografii historycznej ziem dawnej Polski*, „rzeka Pilica [...] nie stanowiła granicy województwa mazowieckiego, które przekraczało jej brzeg prawy”¹⁸, natomiast:

Ziemia czerska, rozległa mil kwadratowych 73 [i] 1/2, zatem po łomżyńskiej druga co do wielkości w swoim województwie, na dwie prawie równe części Wisłą przedzielona, powiatów miała 3: czerski, zwany niekiedy garwolińskim, grójecki i warecki;¹⁹

Powtórzmy więc wersję najbardziej prawdopodobną – Konstanty Gaszyński, syn Antoniego i Tekli z Bzowskich, urodził się 10 marca 1809 r., w Małej Wsi położonej niedaleko brzegów Pilicy, w granicach dawnej ziemi czerskiej, w powiecie grójeckim (dzisiaj białobrzeskim), w województwie mazowieckim²⁰. Blisko było stamtąd do Warszawy, nic zatem dziwnego, że po śmierci ojca cała rodzina – matka z dwoma synami i dwiema córkami – przeniosła się właśnie tam, gdzie zamieszkali na Krakowskim Przedmieściu²¹.

W Liceum Warszawskim²² zawiązała się przyjaźń pomiędzy Gaszyńskim a Krasińskim²³ i Stanisławem Egbertem Koźmianem, kontynuowa-

¹⁸ Z. Gloger: *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Kraków 1903, s. 138.

¹⁹ Ibidem, s. 140.

²⁰ Tak też podaje datę i miejsce urodzin Gaszyńskiego Zbigniew Sudolski w nocie poświęconej poecie w tomie *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa 1984, T. 1, s. 287.

²¹ Rozległą panoramę życia społeczno-politycznego i kulturalnego Warszawy lat Królestwa Kongresowego opisuje w swej książce A. Kowalczyk owa: *Warszawa romantyczna*. Warszawa 1987.

²² Gaszyńskiego i Dominika Magnuszewskiego z czasów nauki w Liceum Warszawskim wspomina Franciszek Salezy Dmochowski, który uczył tam w owym czasie języka polskiego i historii. Zob. F. S. Dmochowski: *Wspomnienia od 1806 do 1830 roku*. Oprac. Z. Libera. Warszawa 1959, s. 121–122.

²³ O kontaktach pomiędzy Gaszyńskim i Krasińskim w latach warszawskich zob. m.in. M. Janion: *Zygmunt Krasiński – debiut i dojrzałość*. Warszawa 1962; Z. Sudolski: *Krasiński. Opowieść biograficzna*. Warszawa 1997, s. 62–90.

na także w latach studiów uniwersyteckich, które poeta podjął w 1828 r. Był wówczas też stałym gościem na spotkaniach literackich w salonie generała Wincentego Krasińskiego, gromadzącym kulturalną elitę Warszawy, głównie, rzecz jasna, klasyków, choć trafiali tam i młodzi – przyszli romantycy, na ogół poszukujący dopiero swej drogi. Tutaj też młodziutki poeta deklamował zebrany swój poemat heroikomiczny *Jaksjada*, którego bohaterem był Kajetan Jaksa Marcinkowski – obiekt żartów gromadzących się u generała Krasińskiego klasyków. Swą przyjaźń z Krasińskim Gaszyński potwierdził w dramatycznych okolicznościach, gdy stanął wraz z Konstantym Danielewiczem w jego obronie podczas zajść na Uniwersytecie Warszawskim 14 marca 1829 r. Leon Łubieński znieważył wówczas Zygmunta, który wskutek nacisku ze strony ojca nie wziął udziału w patriotycznej manifestacji, jaką stał się pogrzeb senatora Piotra Bielińskiego²⁴.

Debiutem literackim Gaszyńskiego był opublikowany w 1826 r. jako druk ulotny *Wiersz na zgon Stanisława Staszica*²⁵, w którym w sposób dość schematyczny, w patetycznej, klasycystycznej formie sławiona jest postać zmarłego. Wiersz ten doczekał się recenzji w „Bibliotece Polskiej”, na której łamach anonimowy autor w sposób życzliwy, bo zawołany komplementami, dość jednoznacznie przecież ocenił te młodzińcze rymy. Cytując poświęcone Staszicowi utwory Gaszyńskiego i innego ucznia Liceum Warszawskiego – Gąsiorowskiego, podsumowuje swą krytykę w dyplomatyczny sposób:

[...] lubo ich wiersze wskazują pewien zarod talentu, który doświadczeniem, a nade wszystko gruntowną nauką rozwinięty i wsparty, piękne wydać może owoce; jednakże niechaj nie spieszą się z drukowaniem swoich poezji, a nawet niechaj się wyłącznie ich tworzeniem nie zajmują.²⁶

W 1830 r. Gaszyński wspólnie z Leonem Zienkowiczem i przy współpracy Dominika Magnuszewskiego, Konstantego Danielewicza i kilku innych młody literatów wydawał „Pamiętnik dla Płci Pięknej”, pismo

²⁴ Sprawę tę szczegółowo opisuje Z. Sudolski: *Krasiński...*, s. 82–86. Zob. także M. Brandys: *Koniec świata szwoleżerów*. Wyd. 2. Warszawa 1992, T. 1, s. 443–452.

²⁵ K. Gaszyński: *Wiersz na zgon Stanisława Staszica*. Warszawa 1826. Przedruk: A. Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832: monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*. T. 3. Warszawa 1905, s. 436–437.

²⁶ [b.a.] *Wiersze na zgon Stanisława Staszica*. „Biblioteka Polska” 1826, T. 1, s. 122.

o charakterze literackim, drukujące poezję i prozę oraz recenzje. Należało ono do ciekawszych tego rodzaju czasopism. Redagowane było na wysokim poziomie. Na łamach tegoż pisma swe utwory prozą zamieszczał także Zygmunt Krasiński. Drukowali tam, oprócz już wymienionych autorów, Kazimierz Brodziński, Stanisław Jachowicz, Franciszek Kowalski, Stanisław Egbert Koźmian, Rajnold Suchodolski oraz publikowane były przekłady, m.in. utworów Washingtona Irvinga. Zdobyte wówczas przez Gaszyńskiego doświadczenia niewątpliwie stały się przydatne w jego późniejszej pracy redaktorskiej w Aix-en-Provence.

Gaszyński w 1830 r. pracował nad cyklem *Piosnek sielskich*, z których część opublikował właśnie na łamach „Pamiętnika dla Płci Pięknej”. Ich wydaniu w formie książkowej stanął jednak na przeszkodzie wybuch powstania, choć praca nad przygotowaniem tomu była już na tyle zaawansowana, że ogłoszono na niego prenumeratę²⁷, a Stanisław Egbert Koźmian w swych wspomnieniach zaświadczał, że Gaszyński „miał już przygotowane dwa tomiki swych poezji do druku”²⁸. Leon Zienkiewicz wspominał, że utwory te „zachwycające prostotą i miłym zwrotem języka, jaki tylko w pieśniach naszego ludu napotkać można [...] zyskały mu imię i zajęcie ogółu”. Dodawał dalej, iż „były pierwszą skazówką zmian mających nastąpić na polu polskiej literatury [...], pozostały też najlepszą częścią prac Gaszyńskiego przed powstaniem listopadowym pisanych”²⁹. Niektóre z tych utworów weszły później w skład tomu poezji z 1844 r., jednak w wydaniu następnym z 1856 r. większość została odrzucona przez autora, dostrzegającego w nich tylko plody młodzieńczej muzy.

Najwięcej spośród drukowanych wówczas na łamach prasy wierszy Gaszyńskiego – głównie przekładów oraz utworów z przygotowywanego cyklu *Piosnek sielskich* – ukazało się wówczas w kolejnych zeszytach 1 i 2 tomu „Pamiętnika dla Płci Pięknej”. I tak w tomie 1 znalazły się utwory: *Godność kobiet* (z Szyllera) (s. 1–3), *Dwaj przyjaciele* (*ballada serbska*) (s. 8–11), *Śmierć żołnierza* (s. 11–12), *Oświadczyzny* (s. 12–13), *Polowanie* (s. 13–14), *Ptasznik* (z Millevoie) (s. 16), *Młodość* (s. 49–52), *Wspomnienie miejsc rodzinnych* (s. 54–55), *Łza*,

kropla rosy i zefir (s. 140), *Przesłanie do **** (s. 140–141), *Wieczorny obłok*. Z angielskiego poety P. Wilson (s. 141), *Śmierć młodej dziewczyny*. *Pieśń nowogrecka*. Tłumaczenie z P. C. Fouriel (s. 142–143), *Pierwsza miłość* (s. 177–180), *Do Elwiry*. *Dumanie z Alfonsa Lamartina* (inc. „Gdy przy tobie mych uczuć...”, s. 225–227) i *Melodia irlandzka* (z angielskiego poety Tomasza Moore) (inc. „Popłyn ze mną, dziewczę hoże...”, s. 231–232). W tomie 2 zamieszczono zaś wiersze: *Maxym i Helena*. *Ballada serbska* (s. 1–5), *Piosnka irlandzka z angielskiego poety Tomasza Moore* (inc. „Miłość, o luba, mieszka wraz z tobą...”, s. 13–14), *Aniołowie strąceni* (s. 55), *Pieśń żniwiarska* (s. 56–57), *Odjazd* (s. 57), *Pocałowanie* (s. 57–58), *Pożegnanie* (s. 60), *Do Elwiry*. *Dumanie z Alfonsa Lamartina* (inc. „W miejscach, gdzie Tyburn...”, s. 94–95), *Dwie róże* (s. 101–102), *Ostatnie marzenie miłości* (s. 137–140), *Świat marzeń* (s. 147), *Idealy* (z Szyllera) (s. 177–180), *Bądź zdrowa* (s. 184–185) i *Oczy piękności* (s. 234). W tomie 3 jest już wyraźnie mniej utworów Gaszyńskiego – tylko *Śmierć Stefana Czarnieckiego* (s. 1–8), cykl pięciu *Pieśni serbskich* (s. 13–16) i kolejna *Melodia irlandzka*. Z Tomasza Moore (inc. „Tu jest altana, którą tak lubiła...”, s. 16–17). I wreszcie w ostatnim, 4 tomie „Pamiętnika dla Płci Pięknej”, redagowanym już bez udziału Gaszyńskiego, jego nazwisko nie pojawia się w ogóle, choć być może jego autorstwa jest sygnowany literami K. G. wiersz *Jelonek* z cyklu czterech *Pieśni gminnych czeskich*³⁰.

Większość z tych wierszy nosi wyraźne znamiona młodzieńczej twórczości, mało oryginalnej, choć w różnym stopniu artystycznie udanej, z wyraźnymi cechami poetyki sentymentalnej, której wyrazem były także charakterystyczne motywy – miłości, przyjaźni i marzeń, upływu czasu i przemijania, tęsknoty i rozstania, wreszcie strumyków, słowików i róż.

W okresie przedpowstaniowym wiersze Gaszyńskiego pojawiały się także w niektórych innych czasopismach, zwłaszcza na łamach „Rozmaitości Warszawskich”, m.in. dwie bajki *Cień* i *Roślina przesadzona*³¹ oraz *Idealy*. *Wiersz Szyllera*³² i *Dwie róże*³³. W wydanych dwukrotnie

²⁷ „Pamiętnik dla Płci Pięknej” 1830, T. 3, s. 93.

²⁸ S. E. Koźmian: *Żywot i pisma Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 5.

²⁹ Wydawca [L. Zienkiewicz]: *Konstanty Gaszyński...*, s. X.

³⁰ „Pamiętnik dla Płci Pięknej” 1830, T. 4, s. 100–101.

³¹ „Rozmaitości Warszawskie” 1827, nr 28, s. 324.

³² „Rozmaitości Warszawskie” 1829, nr 18, s. 143–144.

³³ „Rozmaitości Warszawskie” 1829, nr 23, s. 184.

przez Antoniego Edwarda Odyńca noworoczniku „Melitele” znalazły się w numerze z 1829 r. wiersze *Mój świat*³⁴ i *Do młodej dziewicy*³⁵, a w roku następnym – *Wesele Hajkony. Ballada serbska*³⁶, *Samotność*³⁷ i *Duch piosnek*³⁸. Pojedyncze utwory Gaszyński drukował także w innych czasopismach, np. wiersz *Do młodej dziewicy* ukazał się w tygodniku „Motyl”³⁹.

Gaszyńskiego fascynacja teatrem sprawiła natomiast, że napisał on komedię *Wariat z potrzeby*, którą w 1829 r. wystawiano z powodzeniem w Teatrze Rozmaitości. W roku następnym ukazała się drukiem⁴⁰. W roku 1830 wyszła także powieść Gaszyńskiego *Dwaj Śreniawici. Romans historyczny z czasów Władysława Łokietka oryginalnie napisany*⁴¹. W historyczne tło walki Łokietka o odzyskanie tronu wpisane zostały przygodowe i romansowe wątki – opowieść o losach tytułowych Śreniawitów, wiernego księcia Władysławowi Spytka i jego syna Sławomira, zakochanego z wzajemnością w Helenie, córce Zbigniewa z Oleśnicy, będącego wcześniej stronnikiem Czechów, lecz przechodzącego w końcu także na stronę Władysława. Po latach zwięzłą recenzję tej powieści dał na kartach swych *Portretów literackich* Lucjan Siemieński, pisząc:

Był to grzech młodości, ten romans *Dwaj Śreniawici*, atoli grzechu tego dopuszczali się i starzy, którym zdawało się, że dość jest wziąć jedno lub kilka nazwisk historycznych z średnich wieków, ubrać je w helmy i pióra, czarną lub świecąca zbroję, posadzić na czarnym lub białym rumaku, za dekorację dać parę zamków w niedostępnych górach, z podziemnymi lochami, wyprawić wesele lub gody na królewskim dworze, parę turniejów i co niemiara bitew, a w to wszystko wplątać jakiś naiwny romans

z porywaną i odbijaną heroiną, łączącą się po wielu, wielu przechodach z bohaterem powieści.⁴²

Sam autor po latach w liście do tegoż Siemieńskiego przyznawał, iż Kazimierz Władysław Wójcicki pisząc o tej powieści w *Historii literatury polskiej w zarysach*, „bardzo słusznie robi uwagę, że nie ma tam kolorytu historycznego z czasów Łokietkowych – powinien był przecież dodać, że autor miał wówczas 19 lat, gdy pisał, więc znał bardzo płytko i historię, i serca ludzkie”⁴³.

Czytając cytowaną wcześniej opinię Siemieńskiego, trzeba jednak pamiętać, że pochodzi ona z lat sześćdziesiątych, kiedy gatunek powieściowy osiągnął stopień rozwoju daleko odbiegający od wzorców z lat dwudziestych. Z perspektywy dokonań pisarskich chociażby Honoriusza Balzaka, Stendhala, Victora Hugo, Gustawa Flauberta czy Karola Dickensa, ale przecież i Józefa Ignacego Kraszewskiego, powieść Gaszyńskiego musiała wydawać się anachroniczna i schematyczna, na tle swoich czasów można jednak uznać ją za ciekawą próbę stworzenia osadzonego w polskich realiach historycznych romansu walterskotowskiego, z charakterystycznym dla metody szkockiego pisarza łączeniem postaci i faktów historycznych z fikcyjnymi oraz prowadzeniem barwnej, przygodowej intrygi. Sam Siemieński dodawał zresztą, że:

[...] młodzieńcza płodność Gaszyńskiego, zaledwie liczącego rok dwudziesty pierwszy, mogła się już poszczycić dwoma tomami przygotowanych poezji, w świat puszczonego romansem à la Walter Scott i krotochwilą *Wariat z potrzeby*, która często bywała przedstawianą w Teatrze Rozmaitości. Spora wiązanka na pierwszy występ w szrankach literackich.⁴⁴

Leon Zienkiewicz we wstępie do zbiorowego wydania poezji Gaszyńskiego z 1868 r. również przyznawał mu ważne miejsce wśród twórców nowej epoki literatury polskiej, stwierdzając, iż poeta „należał do pierwszych odrodzenia duchowego przywódców z początkiem nowej ery dla pogrzebanej Polski”⁴⁵, natomiast wskazując słabości literackie *Dwóch Śreniawitów*, dodawał: „Podobnych utworów mieliśmy wówczas więcej,

³⁴ „Melitele. Noworocznik wydany przez Antoniego Edwarda Odyńca”. Warszawa 1829, s. 123–124.

³⁵ Ibidem, s. 125.

³⁶ „Melitele. Noworocznik wydany przez Antoniego Edwarda Odyńca”. Rok drugi. Warszawa 1830, s. 195–200.

³⁷ Ibidem, s. 211.

³⁸ Ibidem, s. 233–234.

³⁹ „Motyl” 1929, nr 7, s. 110.

⁴⁰ K. Gaszyński: *Wariat z potrzeby. Krotofila ze śpiewkami w jednym akcie. Oryginalnie napisana*. Warszawa 1830.

⁴¹ Idem: *Dwaj Śreniawici. Romans historyczny z czasów Władysława Łokietka oryginalnie napisany*. T. 1–3. Warszawa 1830.

⁴² L. Siemieński: *Portrety literackie*. T. 3..., s. 226.

⁴³ S. Kossowski: *Konstanty Gaszyński...*, s. 305–306.

⁴⁴ L. Siemieński: *Portrety literackie*. T. 3..., s. 226–227.

⁴⁵ Wydawca [L. Zienkiewicz]: *Konstanty Gaszyński...*, s. VI.

choć nieraz wychodziły one spod ręki ludzi doświadczonych” (PWZ, s. X–XI).

Przypuszczać można, że na podjęcie przez Gaszyńskiego próby stworzenia powieści historycznej pewien wpływ mieć mogły prozatorskie doświadczenia jego przyjaciela Zygmunta Krasińskiego, który już przed rokiem 1830 opublikował w wydaniach książkowych powieści *Grób rodziny Reichstalów* oraz *Władysław Herman i dwór jego*, na łamach zaś „Pamiętnika dla Płci Pięknej” ukazały się anonimowo jego utwory *Mściwy karzeł i Masław, książę mazowiecki* oraz *Teodoro, król borów*. Szczególnie wiele łączy *Dwóch Śreniawitów* z powieścią *Władysław Herman i dwór jego* – obydwa utwory sięgają do czasów piastowskich, a wzorem Waltera Scotta wpisują fikcyjne wątki przygodowe i roman-sowe w tło historycznych wydarzeń, przy czym ich koloryt historyczny stanowi raczej, w obydwu przypadkach, odzwierciedlenie romantycznych wyobrażeń o opisywanej epoce niż rekonstrukcję autentycznego jej obrazu. Porównanie tych młodzieńczych przecież powieści obydwu autorów wykazuje jednak niewątpliwą przewagę Krasińskiego zarówno w konstruowaniu sensacyjnej fabuły, jak i pod względem walorów artystycznych jego prozy, które w pełni ujawnić się miały w jego twórczości popowstaniowej. Być może więc ta mimowolna konfrontacja literacka obydwu przyjaciół na polu powieści historycznej sprawiła, że Gaszyński wycofał się z dalszych prób tego rodzaju twórczości.

Ale porównanie *Dwóch Śreniawitów* z twórczością prozatorską Zygmunta Krasińskiego wykazuje pomiędzy nimi jeszcze jedną istotną różnicę. Otóż autor *Władysława Hermana* nie tylko z upodobaniem sięgał do wzorów „gotyckich” i wczesnoromantycznej, frenetycznej poetyki grozy, epatującej czytelnika całą paletą okropności. Kreuje on świat, w którym tak naprawdę triumfuje zło, a pozytywni bohaterowie skazani są na nieuchronną klęskę, pomimo dokonywanych w imię sprawiedliwości aktów zemsty. Tak jest we *Władysławie Hermanie*, a także w *Grobie rodziny Reichstalów* czy powieści *Mściwy karzeł i Masław, książę mazowiecki*; dobitnie ujawni się to również w późniejszym *Agaj-Hanie*. Te cechy prozy Krasińskiego sprawiają, że nie mieści się ona jednak całkowicie ani we wzorach walterscotowskich, ani w świecie poematów Byrona.

Inne są powieści Gaszyńskiego – tak naprawdę niedaleko stąd do dydaktyzmu jego późniejszych gawęd czy pastiszowych *Reszt pamięt-*

ników Macieja Rogowskiego, rotmistrza konfederacji barskiej. Cała akcja powieści zmierza do szczęśliwego finału, szlachetni bohaterowie po wielu perypetiach zostają w końcu wynagrodzeni, błędzący odnajdują właściwą drogę, a zło zostaje pokonane.

Wybuch powstania listopadowego zmienić miał wszystko w dotychczasowym życiu dobrze zapowiadającego się autora, tak jak i całego jego pokolenia. Początkowo Gaszyński służył w Gwardii Honorowej pod dowództwem Krystyna Lacha Szyrmy, a po jej rozwiązaniu – w batalionie saperów w korpusie litewskim generała Giełguda. Siemieński wspominał później:

[...] w obozie pod Jędrzejowem sąsiadując z batalionem saperów często na miłą pogawędkę schodziliśmy się do namiotiku Konstantego i przy biwakowym ogniu rozprawialiśmy o klasykach i romantykach, o szczegółach powstania i o złotych nadziejach, w które każdy z nas tak wierzył, że brał je niemal za rzeczywistość.⁴⁶

Również Wincenty Pol poznał Gaszyńskiego podczas powstania, w dość dramatycznych okolicznościach, gdy na Litwie miał odstawić transport rannych do Rosień. Wówczas to Gaszyński ze swym oddziałem przyszedł mu z pomocą. Jak pisał Pol w swych pamiętnikach:

Oddziałem saperów komenderował porucznik Gaszyński, z którym tu zabrałem znajomość. Asystując przy robotach jego poznałem po krótkiej rozmowie, z kim sprawa i uściskaliśmy się szczerze, i pomimo desperowanej chwili, w jakiej się i korpus znajdował, i tabor moich rannych, mówiliśmy o literaturze, o Mickiewiczu, o autorze *Agaj-Hana*, o nadziejach duchowych Polski i poetyczności chwili obecnej. On dał mnie ostatnią piosnkę swoją po wstąpieniu na Litwę napisaną ołówkiem, a ja dałem mu piosnkę, którąśmy w obozie akademików wileńskich śpiewali. Po tej zamianie pieśni i uczuć rozstaliśmy się ze łzami prawie. Gaszyński oceniając położenie moje chciał mnie i tabor rannych ratować. [...]

Walał to pospolicie na poetów, że niepraktyczni, ale Gaszyński, choć poeta, wywiązał się bardzo praktycznie z danego mi przyrzeczenia.⁴⁷

⁴⁶ L. Siemieński: *Portrety literackie*. T. 3..., s. 227.

⁴⁷ W. Pol: *Pamiętniki*. Oprac. K. Lewicki. Kraków 1960, s. 123–124.

Wraz z korpusem litewskim Gaszyński opuścił kraj, przekraczając granicę pruską i rozpoczynając w ten sposób emigracyjną tułaczkę⁴⁸. O swych perypetiach donosił w liście do Stanisława Egberta Koźmiana z 2 marca 1832 r.:

Ja tu przybyłem wraz ze Słowaczyńskim. Ze Strasburga robią największe trudności dostania się Polakom do Paryża, a nawet kompletnie nie pozwalają, więc byliśmy przymuszeni wystarać się paszportów pod obcym imieniem i tak ja jako piekarz, a on jako piwowar przybyliśmy pocztą do Paryża.⁴⁹

Pierwsze wrażenia były nienajlepsze, skoro miesiąc później pisał do Koźmiana, przyjmując jego zaproszenie do wyjazdu do Brukseli: „Kontent jestem, że nie będę więcej patrzeć na tych egoistów Francuzów i na niezgodę i szkalowanie się naszych.”⁵⁰ Emigracyjna tułaczka zawiodła go w końcu – po krótkich okresach pobytu w Paryżu i w Brukseli – do Aix-en-Provence⁵¹, gdzie mieszkał na stałe w latach 1833–1844, a później powracał tam regularnie, zwykle w miesiącach zimowych chrońnięc się w ciepłym klimacie Prowansji przed kapryсами pogody. Jeszcze w 1833 r. udał się na trzymiesięczną wyprawę na Korsykę⁵², czego odbicie znaleźć można w jego twórczości, m.in. z wielkim wzruszeniem oglądał dom rodzinny Napoleona Bonaparte w Ajaccio. W tym samym roku ukazał się też w Paryżu tomik powstańczych wierszy Gaszyńskiego zatytułowany *Pieśni pielgrzyma polskiego*⁵³, w którym znalazły się

⁴⁸ Przeżycia z pierwszych tygodni po opuszczeniu kraju opisał w broszurze sygnowanej inicjałami K. G. [Gaszyński]: *Notatki oficera polskiego o obchodzeniu się rządu pruskiego z korpusem wojska polskiego (weszłego z Litwy do Prus pod dowództwem generała Gielguda) w czasie 53 dni trwającej kwarantanny*. Paryż 1833.

⁴⁹ Z. Jabłoński: *Listy Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 179.

⁵⁰ Ibidem, s. 182.

⁵¹ Ten okres życia Gaszyńskiego szczegółowo przedstawił na podstawie zebranych materiałów źródłowych F. Ziejka: *Konstanty Gaszyński w Aix-en-Provence. Pierwsze lata pobytu: 1833–1838*. W: Idem: *Studia polsko-prowansalskie*. Wrocław 1977, s. 7–46. Szerokie tło życia literackiego i politycznego polskich emigrantów we Francji w latach trzydziestych kreśli w swej książce M. Straszewska: *Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1840*. Warszawa 1970.

⁵² Wyprawę tę i jej literackie owoce opisuje F. Ziejka: *Obraz Korsyki w literaturze polskiej*. W: Idem: *Studia polsko-prowansalskie...*, s. 106–110.

⁵³ K. Gaszyński: *Pieśni pielgrzyma polskiego*. Paryż 1833.

24 utwory napisane w czasach powstania listopadowego i po jego klęsce. Część z nich przedrukowana została następnie w tomach z lat 1844 i 1856.

Okres pobytu w Aix-en-Provence, wnikliwie opisany we wskazanych rozprawach Franciszka Ziejki, Gaszyński wypełniał różnorodną pracą literacką, pisząc wiersze polskie i próbując swych sił jako poeta francuski, co zresztą wnet porzucił. Interesował się historią i sztuką Prowansji, zamieszczając na łamach prasy liczne artykuły poświęcone tej problematyce⁵⁴. Przez pewien czas zmuszony był co prawda utrzymywać się z pracy w biurze notariusza, co opisywał z humorem w liście do Stanisława Egberta Koźmiana z 4 czerwca 1837 r.:

Od czasu jak jestem maszyną do przepisywania pozwów i wyroków, nie napisałem i jednego wiersza, ledwie że mam odwagę kiedy niekiedy list napisać do przyjaciela. Gdy wyjdę z biura, odór atramentu ściga mnie wszędzie. [...] Jednak na mój los nie narzekam, wegetuję jak roślina wiosenna, w wolnych godzinach fajkę palę i spaceruję, w nocy śpię dobrze, w dzień mam dobry apetyt i zaczynam tyć. Widzisz więc, że to życie zwierzęce służy mi [...].⁵⁵

Sytuację materialną poety łagodziło jednak niewątpliwie jego zakorzenienie się wśród społeczności miasta – zyskał wnet licznych przyjaciół w kręgach miejscowej arystokracji, gościł w tamtejszych salonach jako stały ich bywalec, jednocześnie zaś otrzymywał pomoc od Zygmunta Krasieńskiego. Jako dowód osiągnięcia pewnej stabilizacji w środowisku Aix wskazać można pełnienie przez Gaszyńskiego w latach 1838–1842 – co uznać trzeba za ewenement w dziejach polskiej emigracji we Francji, pamiętając, oczywiście, o późniejszym przypadku Mickiewicza i jego „Tribune des Peuples” – funkcji redaktora naczelnego francuskiej gazety „Mémorial d’Aix”. W tym okresie powstały też jego większe prace w języku francuskim, takie jak wydana w 1836 r. broszura o zabytkowej katedrze w Aix *L’église cathédrale de Saint-Sauveur à Aix*⁵⁶ oraz opis tamtejszych prywatnych kolekcji dzieł sztuki *Les cabinets et les col-*

⁵⁴ Zob. F. Ziejka: *Konstanty Gaszyński – pisarz prowansalski*. „Ruch Literacki” 1986, z. 1, s. 23–37.

⁵⁵ Z. Jabłoński: *Listy Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 200.

⁵⁶ K. Gaszyński: *L’église cathédrale de Saint-Sauveur à Aix*. Aix 1836.

*lections artistiques de la ville Aix*⁵⁷. W 1839 r. ukazał się jego zbiór opowiadań *Nord et Midi*⁵⁸, pogrupowanych w części noszące nazwy miejsc, w których toczy się ich akcja: *Pologne* (tu znalazły się dwa opowiadania związane tematycznie z powstaniem listopadowym – *La balle de Maciejowice* i *Le Krakus*), *Allemagne, Belgique, Corse* oraz *Provence*. Wcześniej były one już publikowane w czasopiśmie, m.in. obydwa opowiadania z „polskiej” części zbioru pojawiły się w 1833 r. na łamach wydawanego w Paryżu pisma „*Souvenirs de la Pologne Historiques, Statistiques et Littéraires*”.

W październiku 1835 r. Gaszyński przesłał Słowaczyńskiemu do Paryża rękopis nowego tomu wierszy zatytułowanego *Wianek południowych kwiatów* z prośbą o znalezienie wydawcy i zajęcie się jego publikacją. Zabiegi te zakończyły się jednak niepowodzeniem, a na domiar złego, kiedy po pewnym czasie autor zapragnął odzyskać swe dzieło, okazało się, że rękopis zaginął. Sprawa ta przewijała się w korespondencji poety z 1837 r. ze Słowaczyńskim i Koźmianem. Pierwszy z nich zaręczał, iż rękopis zostawił Koźmianowi, ten z kolei twierdził, że tekst wcale do jego rąk nie dotarł. Nie mogąc ostatecznie ustalić, jak rzecz się miała, Gaszyński zrezygnowany pisał do Koźmiana 4 czerwca 1837 r.:

Słowem, mój manuskrypt zatracony. Poezje znam, ale połowa tomu wypełniona notami, których kopii nie mam i które jeszcze raz będę musiał redagować.⁵⁹

Do not tych poeta przywiązywał szczególną wagę, tak bowiem pisał do Koźmiana w czasie, gdy kończył pracę nad tym tomem:

W tych czasach ostatnich zająłem się uporządkowaniem rękopismu moich poezji nowych, [...] co z obszernymi przypiskami uformuje wolumin do 200 stron. Są to po większej części poezje natchnione wspomnieniami moich podróży po Prowancji i Korsyce, i dlatego daję im tytuł *Wianek południowych kwiatów*. Przypisy historyczne, literackie i artystyczne wiele mnie pracy kosztowały, w nich zawarłem to, co mógłbym ci w moich listach o Prowancji pisać. Są tam obszerne noty o trubadurach, o królu René, o malarstwie włoskim i flamandzkim, o architekturze greckiej i gotyckiej,

⁵⁷ Idem: *Les cabinets et les collections artistiques de la ville Aix*. Aix [b.r.].

⁵⁸ [K. Gaszyński]: *Nord et Midi. Souvenirs par Constantin Gaszynski*. Aix 1839.

⁵⁹ Z. Jabłoński: *Listy Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 200.

o starożytnościach rzymskich w Prowancji, historia skrócona miast znacniejszych prowanczkich i korsykańskich, spostrzeżenia nad Dantem, Michałem Aniołem itd. Zdaje mi się, że przypiski będą może więcej warte niż tekst, bo w nie wsypałem całą moją erudycją i cały mój zapal do sztuk pięknych.⁶⁰

Kolejny tom poezji Gaszyńskiego, opatrzony dedykacją: „Autorowi *Irydiona*, przyjacielowi lat młodych, te kilka dźwięków serca mego poświęcam” (P, s. 5), ukazał się więc dopiero w 1844 r. i zawierał utwory zgrupowane w działach: *Pieśni i dumania; Piosnki i ballady; Sonety; Wiersze różne; Kilka poezyj francuskich*⁶¹. Brakuje w nim jednak wspomnianych przez poetę not, których najwidoczniej nie zdołał już odtworzyć bądź też zamysł ten po prostu porzucił. W 1856 r. wyszło „wydanie drugie pomnożone” poezji Gaszyńskiego⁶², w którym pominięte zostały niektóre z jego utworów młodzieńczych i wierszy powstańczych⁶³ oraz cały dział wierszy francuskich, a całość ułożona została inaczej, w działy: *Sonety; Elegie, pieśni i piosnki; Ballady; Wiersze różne*. Poza tymi działami znalazły się dwa nowe dłuższe utwory – *Sielanka młodości* i *Dzień 8 września 1831 w Krakowie*.

W roku 1859 w serii *Skarbczyk poezji polskiej*, wydawanej w Petersburgu przez Bolesława Maurycego Wolffa, ukazał się tomik zawierający wiersze Gaszyńskiego, Norwida i Antoniego Czajkowskiego⁶⁴. Najmniej, bo tylko 5 swoich utworów, i to wczesnych, miał tam Norwid, 33 – Czajkowski, a aż 67 – Gaszyński, co świadczy niewątpliwie o uznaniu wydawcy dla niemałego już przecież dorobku poetyckiego. Znalazły się tu wiersze z różnych etapów jego twórczości, powtórzone za wydaniem z 1856 r., przede wszystkim sonety oraz *Sielanka młodości*.

W 1844 r. Gaszyński wyjechał z Aix-en-Provence do Paryża, gdzie przyjął stanowisko sekretarza deputowanego Leona de Sièyes. Opuszczając Aix, pisał do swego przyjaciela Victora de Laprade:

⁶⁰ Ibidem, s. 192–193.

⁶¹ K. Gaszyński: *Poezje*. Paryż 1844.

⁶² Idem: *Poezje. Wydanie drugie pomnożone*. Paryż 1856.

⁶³ W liście do Lucjana Siemieńskiego pisał: „Powyrzucałem wszelkie juvenilia i wybrałem tylko najlepsze kawałki w pierwszej edycji i wiele z nich przerobiłem i poprawiłem.” (S. Kossowski: *Konstanty Gaszyński...*, s. 303).

⁶⁴ *Poezje Konstantego Gaszyńskiego, Cypriana Norwida i Antoniego Czajkowskiego*. Petersburg 1859.

Dobrze było mi w Aix, ale nabrałem tam wielkopańskich manier; rozlewniłem się, niczego mi się nie chce; tylko paryska atmosfera może mnie uleczyć z tej południowej gnuśności.⁶⁵

Jednak nowe obowiązki niezbyt mocno go absorbowwały, pozostawiając mu wiele czasu także na zajęcia literackie. Jak pisał do Stanisława Egberta Koźmiana:

[...] to moje miejsce dobre i bardzo wygodne, bo zostawiające mi wolność kompletną, [...] mam mieszkanie *gratis* i 100 franków miesięcznie i *à peu près* jeden list na dzień do pisania, a często nic i nic.⁶⁶

Od roku 1848 porzucił stałe zajęcie, towarzysząc odtąd Zygmuntowi Krasińskiemu w jego podróżach po Europie. Spędzał czas głównie w miejscowościach uzdrowiskowych, próbując ratować pogarszające się zdrowie, postępująca choroba bowiem utrudniała mu w coraz większym stopniu poruszanie się. Co roku jednak spędzał kilka miesięcy w Aix, przeważnie zimą, gdyż tamtejszy łagodny klimat pozwalał przetrwać chłodne miesiące w łagodniejszym otoczeniu niż w Paryżu czy w Niemczech. Motyw ten pojawia się wielokrotnie w pisanych już w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych listach Gaszyńskiego do Lucjana Siemieńskiego, któremu zwierzał się szczegółowo ze swych poczynąń, nie tylko literackich. Znamienny jest ton tych napomknień o ukochanej Prowansji, która stanowiła dla poety nie tylko ucieczkę przed chłodami zimy w Niemczech czy w Paryżu, ale także powrót do wspomnień szczęśliwie przeżytych tam niegdyś lat.

W okresie od listopada 1851 r. do czerwca 1852 r. odbył on – dzięki pomocy materialnej Krasińskiego – upragnioną podróż do Włoch, gdzie spędził ponad pół roku, zwiedzając kolejno zabytki i dzieła sztuki m.in. Genui, Pizy, Florencji, Rzymu i Neapolu. Wrażenia z tej podróży opisywał w listach do Lucjana Siemieńskiego, przeznaczonych także do redagowanego przez niego w Krakowie „Czasu”, gdzie ukazywały się one drukiem w pierwszej połowie 1852 r. W 1853 r. cały ten cykl

⁶⁵ „J'étais bien à Aix, mais aussi j'y avais pris des habitudes de grand seigneur; je suis devenu paresseux, bon à rien; et il n'y a que l'air de Paris qui pourra me guérir de cette inertie méridionale.” Cyt. za: C. Latreille: *Le poète polonais Constantin Gaszynski. Un ami de Victor de Laprade*. Paris 1918, s. 28. [Przeł. polski – J. L.].

⁶⁶ Z. Jabłoński: *Listy Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 203.

korrespondencji opublikowany został także w edycji książkowej, opatrzonej fałszywym adresem wydawniczym⁶⁷. Motywy tego autor wyjaśniał w liście do Lucjana Siemieńskiego:

Nie mogłem drukować gdzie indziej tego dziełka jak w Paryżu, gdyż chcę sam dopilnować korekty, aby nie poprzekręcano nazwisk i nie narobiono byków drukarskich. [...] Rzecz tak się urządzi, że na tytule będzie położone nie Paryż, ale Lipsk u Michelsona [...] – spodziewam się przeto, że ta książeczka, tak niewinna pod względem politycznym, będzie mogła wejść do Galicji i do Księstwa Poznańskiego.⁶⁸

W tym okresie powracał też Gaszyński do prozy, publikując kolejno satyryczną opowiadkę, przedstawiającą życie polityczne emigracji *Pan Dezydery Boczek i sługa jego Pafnucy*⁶⁹, wydaną anonimowo w 1846 r., rok później pastisz *Reszty pamiętników Macieja Rogowskiego, rotmistrza konfederacji barskiej*⁷⁰, wreszcie gawędy szlacheckie zatytułowane *Kontuszwowe pogadanki i obrazki z szlacheckiego życia*⁷¹. Pisał także wierszowane utwory o charakterze wyraźnie dydaktycznym – bajkę *Papuga i wróbel*⁷², „obrazek dramatyczny” *Wyścigi konne w Warszawie*⁷³, wreszcie satyrę *Gra i karciarze*⁷⁴.

Gaszyński próbował ponadto swych sił jako tłumacz literatury polskiej na język francuski, publikując przekłady utworów Krasińskiego, m.in. poematów *Ostatni* i *Przedświt*, *Anhellego* Słowackiego oraz fragmentu *Dziadów cz. III* Mickiewicza⁷⁵. Równocześnie służył pomocą

⁶⁷ K. Gaszyński: *Listy z podróży po Włoszech*. Lipsk [właśc. Paryż] 1853.

⁶⁸ S. Kossowski: *Konstanty Gaszyński...*, s. 294.

⁶⁹ [K. Gaszyński]: *Pan Dezydery Boczek i sługa jego Pafnucy. Szkic z emigranckiego życia*. Paryż 1846.

⁷⁰ K. Gaszyński: *Reszty pamiętników Macieja Rogowskiego, rotmistrza konfederacji barskiej, poprzedzone przedmową i wydane przez ...* Paryż 1847.

⁷¹ Idem: *Kontuszwowe pogadanki i obrazki z szlacheckiego życia*. Paryż 1851.

⁷² Idem: *Papuga i wróbel*. Paryż [1844].

⁷³ Idem: *Wyścigi konne w Warszawie. Obrazek dramatyczny w dwóch częściach napisany wierszem*. „Czas. Dodatek Miesięczny” 1858, T. 9.

⁷⁴ Idem: *Gra i karciarze. (Obrazek z szlacheckiego życia)*. „Przegląd Poznański” 1858, T. 25.

⁷⁵ Zob. F. Ziejka: *Nieznani, zapomniani... O tłumaczach literatury polskiej we Francji w XIX wieku*. „Ruch Literacki” 1996, z. 3, s. 300–301; o tłumaczeniu *Anhellego*, dziejach rękopisu i sprawie jego publikacji pisali m.in.: L. Méyet: *Słowacki o „Anhellim”*.

Ostatnie lata poety znaczyła walka z postępującą chorobą, ograniczającą stopniowo jego aktywność życiową. 17 listopada 1865 r. sporządził własnoręcznie testament, rozpoczynający się słowami:

Starość się zbliża, choroby dezorganizują moje ciało, śmierć może się ukazać co chwila, a ponieważ lubiłem porządek przez całe życie, życzę sobie, ażeby po mojej śmierci znaleziono porządek w moich interesach.⁸⁰

Cały swój majątek zapisał swojemu bratu Waleremu – sumę 21 tys. franków „umieszczoną na dobrach Chateaufort le Rouge” i należne z tego tytułu 3 tys. franków procentów, „pięć akcji nominalnych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i dziewięć obligacji kolei żelaznej Morza Śródziemnego, przedstawiających razem wartość około ośmiu tysięcy franków”, wreszcie „zegarek złoty z łańcuszkiem, jako też i wielki pierścień złoty” z wyrzytniętym w kamieniu herbem Gaszyńskich. Po szczegółowych rozporządzeniach swoją własnością poeta zakończył testament słowami: „Taka jest moja ostatnia wola. Polecam moją pamięć wspomnieniu moich krewnych i przyjaciół, a moją duszę Miłosiernemu Bogu. Amen!”⁸¹. Zmarł niecały rok później, 8 października 1866 r. Jak pisał Leon Zienkiewicz na podstawie relacji świadków:

Dnie 6, 7, 8 października były jego powolnym konaniem. Całe te dni walczył ze śmiercią w największych cierpieniach, które mu przytomność odbierały – przecież nocą, gdy cierpienia zwolniały, duch jego odzyskiwał wszystkie swe władze, iż nie tylko rozmawiał z otaczającymi go przyjaciółmi, ale i błyskał dawną bystrocią pojęcia. Trzeciego dnia konania zasnął wreszcie w Bogu – spokój duszy jego!

Pogrzeb odbył się bardzo skromnie – bo takie było zmarłego poety życzenie: tylko kilku przyjaciół Francuzów i kilku tam przebywających Polaków garstkę ziemi na grób mu rzuciło. Na smętarzu stanął krzyż żelazny z prostym napisem: „Konstanty Gaszyński”.⁸²

Nieco inaczej natomiast przedstawia ostatnie chwile poety przytoczona we wspomnieniach Stanisława Egberta Koźmiana relacja lekarza, doktora Janickiego, podważającego wiarygodność drukowanego we francuskiej prasie opisu, na którym oparł się także Zienkiewicz:

⁸⁰ Ibidem, s. 45.

⁸¹ Ibidem, s. 46.

⁸² Wydawca [L. Zienkiewicz]: *Konstanty Gaszyński...*, s. XXII–XXIII.

Chwile te opisane były w „Memorial d’Aix” przez p. Gaut, redaktora, ze zwykłą Francuzą frazeologią. Gaszyński tak był pozbawiony sił w ostatnich dniach życia, że zaledwie mógł wypowiedzieć i wskazać to, czego koniecznie potrzebował. P. Gaut przypisuje mu „zajmujące rozmowy o rzeczach tego świata i obietnicach przyszłego” itd. Jedyne wysilenie chory zrobił na 3 dni przed śmiercią, aby odbyć spowiedź i przyjąć najświętsze sakramenta.⁸³

W poświęconym swemu przyjacielowi wierszu, napisanym w 1874 r., Victor de Laprade zwracał się do zmarłego słowami:

Toi qui de ce beau ciel aimais tant la chaleur,
Dors, mon bon Gaszynski, dans la terre adoptive,
Doux exilé, poète à la grâce naïve,
Simple dans l’heroïsme et gai dans le malheur!
La Pologne a livré sa dernière bataille;
Tu n’assisteras pas à l’heure du reveil;
Tes neveux et nos fils ne sont plus de ta taille;
Tout vieillit et s’épuise... excepté le soleil...
Dors sous les oliviers d’un paisible sommeil.⁸⁴

Grób poety w Aix zachował się do naszych czasów, a w latach powojennych – o czym pisze Paul Cazin⁸⁵ – został odrestaurowany.

* * *

Niewątpliwie Konstanty Gaszyński należał do najwybitniejszych ludzi Wielkiej Emigracji we Francji, choć całe życie pozostawał właściwie w cieniu, zarówno wybierając jako miejsce swego pobytu Prowansję, z dala od paryskiego centrum emigracyjnego, jak i później, gdy swe losy

⁸³ S. E. Koźmian: *Żywot i pisma Konstantego Gaszyńskiego...*, s. 32.

⁸⁴ „Ty, który pokochałeś żar pięknego nieba, / Uśnij, drogi Gaszyński, w swej przybranej ojczyźnie, / Wygnańcze cichy, poeto natchnień szczerzych, / Nieugięty w męstwie, pogodny w cierpieniu! / Oto Polska wydała już swój bój ostatni; / Lecz ty się nie uradujesz wymarzoną chwilą, / Dziedzice, syny nasze nie są na twą miarę, / Wszystko wiednie, marnieje... tylko słońce świeci... / Śpij snem sprawiedliwych w cieniu drzew oliwnych.” Cyt. za: C. Latreille: *Le poète polonais Constantin Gaszynski...*, s. 42. [Przeł. polski – J. L.].

⁸⁵ P. Cazin: *Grób poety. List z Prowansji*. „Przegląd Kulturalny” 1953, nr 50, s. 6. Fotografie grobu Gaszyńskiego zamieścił w swej książce Z. Sudolski: *Krasiński. Opowieść biograficzna*. Warszawa 1997, s. 555–556.

związał z Zygmuntem Krasińskim oraz jego rodziną. Na uwagę zasługuje jego różnorodny dorobek literacki polski i francuski, obejmujący twórczość poetycką i prozę, artykuły i broszury poświęcone historii i sztuce Prowansji, efekty pracy przekładowej i edytorskiej, wreszcie jego długoletnia działalność dziennikarska. Warto z pewnością także pomyśleć o biografii poety, która z perspektywy minionego półtora wieku – inaczej niż we wskazywanych wcześniej materiałach biograficznych, których autorami byli przyjaciele Gaszyńskiego – obiektywnie i w sposób naukowy dokumentowałaby jego losy. Przed laty taką próbą, choć objętościowo skromną, stała się wydana w 1918 r. francuska broszura Camille Latreille'a *Le poète polonais Constantin Gaszynski*⁸⁶, natomiast okres pobytu Gaszyńskiego w Aix był przedmiotem rozpraw Franciszka Ziejki zamieszczonych w jego *Studiach polsko-prowansalskich*.

Niniejsza książka poświęcona jest polskiej twórczości poetyckiej Gaszyńskiego. Zasadniczo poza obrębem zainteresowania znalazła się tu jego poezja francuska, artykuły, rozprawy i broszury poświęcone historii i kulturze Prowansji oraz Włoch, przekłady utworów polskich na język francuski, a także szczegóły jego biografii. Nie sposób jednak oddzielić twórczości poetyckiej od ówczesnego kontekstu historycznego i politycznego, od biografii samego poety, od jego poglądów na sztukę, toteż wszędzie tam, gdzie jest to uzasadnione, przywoływane są takie właśnie konteksty, niezbędne dla pełnego zrozumienia analizowanych utworów. Dorobek literacki Gaszyńskiego, przy całej swojej złożoności i różnorodności, stanowi w gruncie rzeczy pewną dopełniającą się całość, dlatego też koncentrując się na jego twórczości poetyckiej, nie należy pomijać jego dorobku prozatorskiego czy też niektórych francuskich artykułów i rozpraw, które bardzo często traktować można jako swoisty autokomentarz do jego wierszy. Choć więc proza powieściowa, satyryczna i gawędowa Gaszyńskiego, jego artykuły i listy nie stanowią głównego przedmiotu tej książki, to jednak raz po raz przywoływane są na jej kartach, dopełniając w ten sposób wizerunku poety.

Podkreślić trzeba, że w twórczości literackiej Gaszyńskiego trudno wydzielić jakieś zdecydowanie różniące się od siebie kolejne etapy i zwroty, poza może warszawskim okresem młodszej twórczości i narastającą w okresie ostatnich dwudziestu lat życia poety tendencją

moralizatorsko-satyryczną. Sam poeta zresztą kolejne tomy swych utworów komponował na zasadzie poszerzania i jednocześnie eliminowania pewnych elementów ich zawartości. Stąd też poszczególne rozdziały książki nie układają się w sposób chronologiczny jako opis następujących po sobie faz jego twórczości, lecz budowane są w sposób synchroniczny wokół pewnych istotnych jej problemów, takich jak stosunek do tendencji wczesnoromantycznych, do powstań, tyrteizmu i mesjanizmu, jak wreszcie głoszona w jego utworach koncepcja sztuki oraz pojawiające się w nich tendencje moralizatorskie.

Autor składa serdeczne podziękowania recenzentom książki – prof. dr. hab. Zbigniewowi Sudolskiemu oraz prof. dr. hab. Józefowi Bachórzowi – za cenne sugestie i uwagi, które pozwoliły nadać tej pracy ostateczny kształt.

* * *

Nie istnieją krytyczne wydania utworów Gaszyńskiego, stąd też tam, gdzie to możliwe, cytowane są one tu według wydań zbiorowych, powtarzających zwykle wersje tekstów z ostatnich edycji publikowanych za życia poety, który zresztą w wielu przypadkach zmieniał ich brzmienie, czasem także tytuły. Jeśli jest to istotne, przypadki takie są sygnalizowane.

W oznaczeniach cytatów przyjęto następujące skróty:

- P – K. Gaszyński: *Poezje*. Paryż 1844.
- PWZ – K. Gaszyński: *Poezje. Wydanie zupełne*. [Oprac. L. Zienkowiec]. Lipsk 1868.
- PP – K. Gaszyński: *Pisma prozaiczne*. [Oprac. L. Zienkowiec]. Lipsk 1874.

⁸⁶ C. Latreille: *Le poète polonais Constantin Gaszynski...*

Indeks nazwisk

- Aleksander II, car Rosji 119
Aleksander Wielki 135
Ariosto Ludovico 152
Arnolfo di Lapo 165
Arystarch z Samotraki 172
- Bachórz Józef 29
Balzac Honoré 15, 193
Bar Adam 169, 171–172
Barbier August 88, 109, 111
Bem Józef 106, 111
Bielawski Józef 173
Bieliński Piotr 11
Brandys Marian 11
Brodziński Kazimierz 12, 212
Brunelleschi Filippo 165
Brydzińska-Osmólska Stefania 8, 61, 65, 93, 196
Buonarotti Michelangelo 21, 151, 165
Byron George Gordon 16, 51
- Cantel Jean Baptiste 145
Cazin Paul 27
Cellini Benvenuto 154, 156
Cézanne Paul 153
Chłopicki Józef 70
Chodźko Ignacy 200, 204
- Cieszkowski August 8, 24, 60–61, 63–65, 93, 196, 202
Cybulski Wojciech 96, 98
Czajkowski Antoni 21
Czarniecki Stefan 13, 70, 102
- Danielewicz Konstanty 11
Dante Alighieri 21, 143
Dąbrowski Jan Henryk 70, 86
Delavigne Casimir 70–72
Dickens Karol 15
Dmochowski Franciszek Salezy 10, 170
Dobrowolski Franciszek 96
Dokurno Zygmunt 160
Drewicz Iwan 39, 44
Dwernicki Józef 80, 100–101
Dybiczy Iwan 74
- Estreicher Karol 155
- Flaubert Gustaw 15
Fouriel P. C. 13
Francia (Francesco di Marco di Giacomo Raibolini) 155
Franciszek I de Valois, król francuski 155

- Franklin Benjamin 197
 Fredro Maksymilian 138
 Frybes Stanisław 114
- Gadon Lubomir 188
 Garczyński Stefan 57, 83, 148
 Gaszyńska Klementyna 24
 Gaszyńska Tekla z Bzowskich 9–10, 24–25
 Gaszyński Antoni 10
 Gaszyński Walery 24–26
 Gaut Jean Baptiste 27
 Gąsiorowski 11
 Giedymin 69
 Giełgud Antoni 17, 67
 Ginko Lucja 103, 113
 Giotto di Bondone 165
 Gloger Zygmunt 10
 Goethe Johann Wolfgang 96
 Gosławski Maurycy 83, 123
 Goszczyński Seweryn 74, 83, 208
 Gruzewski Juliusz 74
 Grzegorz XVI, papież 59
 Guillaume de Tyr 152
 Gurowski Adam 187
 Guze Joanna 151
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich 62
 Heine Heinrich 58
 Hendrichowa Jadwiga 25
 Herder Johann Gottfried 160
 Hertz Paweł 61
 Herwegh Georg 59
 Hoene-Wroński Józef 60
 Hoesick Ferdynand 24, 87, 186, 212
 Hoesickówna Jadwiga 209
 Homer 162
 Horacy (Quintus Horatius Flaccus) 35, 130, 147
 Hugo Victor 15
- Irving Washington 12
- Jabłoński Zbigniew 8, 18–20, 22, 76, 80, 91–92, 101, 125, 186
 Jachowicz Stanisław 12
 Jakubowski Jan Zygmunt 114
 Jandołowicz Marek 40
 Janicki, lekarz 26
 Janion Maria 10, 86–87, 97
 Januskiewicz Eustachy 125
 Jedlicki Jerzy 159
 Jełowicki Edward 105, 111
 Joanna d'Arc 103
 Juliusz Cezar (Caius Iulius Caesar) 135
- Kajsiewicz Hieronim 164
 Kamieński Mikołaj 92
 Kamiński Jan Nepomucen 122
 Karpiński Franciszek 35, 37
 Kassyanowicz Szymon 122
 Kaszewski Kazimierz 182
 Kawyn Stefan 192
 Kiliński Jan 193
 Kitowicz Jędrzej 200
 Klaczko Julian 87, 94–95, 186, 212
 Kłak Czesław 103
 Kochanowski Jan 34–35, 121
 Konopczyński Władysław 193
 Kopeć Józef 193
 Kossowski Stanisław 8, 15, 21, 23, 51, 94, 142, 144, 161
 Kościuszko Tadeusz 70, 88–89, 109, 111–113, 202
 Kowalczykowa Alina 10, 104, 118, 179
 Kowalski Franciszek 12
 Koźmian Kajetan 170
 Koźmian Stanisław Egbert 8–10, 12, 18–20, 22, 26–27, 36–37, 65, 76, 80, 91–92, 95, 100, 125, 169, 177, 185–186, 196, 206–207, 211–212
- Krasicki Ignacy 169, 177, 184–185
 Krasieńska Eliza z Branickich 9
 Krasieński Wincenty 11, 169, 209
 Krasieński Zygmunt 7–12, 16–17, 19, 21–24, 27–28, 58, 61–65, 73, 93–95, 109, 122, 124–125, 146–147, 150, 162, 167, 169–170, 177, 186, 195–196, 203–204, 208–211, 214
 Kraszewski Józef Ignacy 15
 Kraushar Aleksander 11, 102
 Krępowiecki Tadeusz 187
 Kridl Manfred 207
 Krzyżanowski Julian 47, 164
 Kubacki Wacław 7, 168, 182–183, 186
 Kubiak Jacek 78, 136, 194
 Kulczycka-Saloni Janina 114
 Kurpiński Karol 71
- La Fontaine Jean de 101
 Laharpe Jean-François 172
 Lamartine Alphonse de 13
 Laprade Victor de 21–22, 27, 66, 80–81, 84, 90–91, 124, 137
 Latreille Camille 22, 27–28, 81, 90, 92
 Ledóchowski 80
 Lelewel Joachim 101
 Lenartowicz Teofil 32
 Leonardo da Vinci 150
 Leonidas 71
 Leszczyński Stanisław 113
 Lewicki Karol 17
 Libera Zdzisław 10, 170, 176
 Liwiusz (Titus Livius) 200
 Lubomirski Jerzy 8
 Lyszczyzna Jacek 57, 61
- Łosiński Władysław 206
 Łubieński Leon 11
- M**** Aniela 85
 Maciejewski Marian 201
 Magnuszewski Dominik 10–11
 Malczewski Antoni 45, 171–172
 Marcinkowski Kajetan Jaksa 11, 169–175, 177
 Markiewicz Henryk 31, 139
 Markiewicz Zygmunt 24
 Medici Cosimo I 156
 Merimée Prosper 48–49
 Metsys Quentin 24–25, 162
 Méyet Leopold 23
 Michelson, drukarz 23
 Mickiewicz Adam 17, 19, 23, 38, 40–43, 47, 55, 63, 68–69, 74–75, 82, 90–93, 96–99, 102, 104, 108, 112–113, 120–122, 124–125, 131, 136, 140–142, 146, 159–160, 163–164, 169, 171–172, 174–175, 191, 193, 200, 207–208
 Millevoje Charles 12
 Mochacki Maurycy 78–80, 115, 131, 135–139, 150, 160–161, 163, 194
 Moore Thomas 13, 37, 49
 Morawiecki Stefan 7
 Morawski Franciszek 170, 172, 176
 Musset Alfred de 151
- Napoleon I Bonaparte 18, 61, 71, 107–109, 111, 129, 193
 Nesteruk Małgorzata 83
 Niemcewicz Julian Ursyn 41, 102
 Norwid Cyprian Kamil 21, 32, 66, 145, 161, 212
 Nowak Zbigniew Jerzy 160
 Nowicka Elżbieta 78, 136, 194
- Ocieczek Renarda 61
 Odrowąż-Pieniążek Janusz 9, 25
 Odyniec Antoni Edward 14, 48

Oktawian August 181
 Olizar Gustaw 170
 Opacka Anna 40
 Opacki Ireneusz 40, 75, 97, 103, 110, 121, 128, 133–134
 Opaliński Krzysztof 184
 Oppman Artur 103
 Ordon Julian Konstanty 41, 82, 105
 Osiński Ludwik 172, 194
 Otwinowski Samuel 200

Pasek Jan Chryzostom 168, 193–194, 200
 Pawlikowski Michał 170
 Pełczyński Marian 24, 150
 Perugino (Pietro Vannucci) 150
 Petrarca Francesco 50, 124–127, 133
 Piechota Marek 61
 Pigoń Stanisław 8, 76, 125, 186
 Pius IX, papież 59
 Placzek Lesław 170–171
 Plater Emilia 67, 102, 110
 Podgórski Wojciech Jerzy 36
 Pol Wincenty 17, 200
 Poniatowski Józef 109, 111
 Potocki Stanisław 194
 Praksyteles 162
 Przychodniak Zbigniew 78, 136, 194
 Pułaski (Puławski) Kazimierz 37–41, 43–44, 47, 107, 168, 193, 195–197, 202

Radziwiłł Krzysztof 200
 Rafael (Raffaello Santi) 150–151
 Raszanowicz Maria 67, 102, 110
 Rej Mikołaj 35
 Rejman Zofia 83
 René I Andegawęńczyk 129, 153
 Roszko Janusz 39, 193
 Roure Scypion de 150

Rousseau Jean Jacques 127
 Rzewuski Henryk 200, 204

Sainte-Beuve Charles Augustin 131
 Sarbiewski Maciej Kazimierz 171
 Sarto Andrea del 150–151, 154–155
 Sawrymowicz Eugeniusz 8, 58, 90, 95, 124, 144, 146–147
 Schelling Friedrich Wilhelm Joseph von 131
 Schiller Friedrich 12–13
 Scott Walter 15–16, 51
 Shakespeare (Szekspir) William 124
 Siemieński Lucjan 7–9, 14–15, 17, 21–23, 50–51, 93–94, 115, 142, 144, 161, 167, 169, 177, 185, 193, 212
 Sienkiewicz Karol 71
 Sièyes Leon de 21
 Skibiński Ziemowit 115, 131
 Skórzewski Heliodor 184
 Słowacki Juliusz 23, 32, 54–55, 93–94, 103–104, 113, 127, 159, 161, 208
 Słowaczyński Andrzej 8, 18, 20, 58, 67, 90, 94, 124, 143, 144, 146–147
 Smolarski Mieczysław 68
 Sowiński Józef 103–104, 111–113
 Sowiński Wojciech 88
 Staff Leopold 156
 Staszic Stanisław 11, 102
 Stendhal (Henri Beyle) 15
 Stanisław August Poniatowski 201
 Straszewska Maria 19, 102
 Suchodolski Rajnold 12, 104, 111
 Sudolska Urszula 9
 Sudolski Zbigniew 8–11, 27, 29, 58, 73, 94, 122, 140, 145, 170, 209–210
 Sułkowski Józef 108, 111
 Szturc Włodzimierz 94, 192
 Szweykowski Zygmunt 53

Szymonowicz Szymon 34
 Szyrma Krystyn Lach 17

Śniadecki Jan 176

Tacyt (Publius Cornelius Tacitus) 200
 Tasso Torquato 107, 152
 Towiański Andrzej 58, 93
 Turpin 152
 Tycjan (Tiziano Vecellio) 150
 Tyrteusz (Tyrtajos) 71–72, 115–116

Uhland Ludwig 123, 150
 Urbański Piotr 145

Vasari Giorgio 155

Washington George 196
 Wąsowicz-Petryńska Janina 8
 Wielogłowski Walery 91
 Wilson P. 13
 Windakiewicz Stanisław 51, 167
 Witkowska Alina 145
 Witwicki Stefan 36
 Władysław I Łokietek 14–15
 Władysław Herman 16
 Wodzińska Maria 97

Wojciechowski Konstanty 53
 Wolff Bolesław Maurycy 21
 Woronicz Jan Paweł 83, 86
 Wójcicka Zofia 145
 Wójcicki Kazimierz Władysław 15, 122, 170, 177, 196, 200
 Wyka Kazimierz 31, 139

Zakrzewski Bogdan 71–72, 102
 Zaleski Bronisław 209
 Zaleski Józef Bohdan 207–208
 Zaliwski Józef 104
 Zawisza Artur 88, 104–105, 111
 Zetowski Stanisław 70
 Zgorzelski Czesław 8, 40–41, 58, 90, 98, 124
 Ziejka Franciszek 18–19, 23, 28, 90, 100, 107, 145–147, 151, 195
 Zieliński Andrzej 68
 Zieliński Jan 94
 Zienkiewicz Leon 7–9, 11–12, 15, 26, 29, 67, 186, 207–208
 Znamirska Janina 68

Żbikowski Piotr 57
 Żywczyński Mieczysław 59

A Pilgrim in the Land of Pleasure On Konstanty Gaszyński's Poetry

Summary

Konstanty Gaszyński was born on the 10th of March 1809 in Mała Wieś in the Mazovia district, and, after his father's death, lived in Warsaw together with his mother and sisters. The friendship between Gaszyński and Zygmunt Krasiński had begun in Liceum Warszawskie and was also continued during the years of his university studies (the poet started them in the year 1828), and later in exile.

In 1830 Gaszyński, together with Leon Zienkiewicz, published a literary magazine titled *Pamiętnik dla płci pięknej* [A Diary For the Beautiful Sex] in Warsaw. He also wrote a comedy *Wariat z potrzeby* [Insane Because of a Need] which was successfully staged in 1829 in the *Rozmaitości* Theatre. His novel *Dwaj Śreniawici. Romans historyczny z czasów Władysława Łokietka oryginalnie napisany* [Two of the Śreniawici Clan. A Historical Romance From the Times of the King Władysław Łokietek, Originally Written] was published in 1830.

During the November Uprising Gaszyński served in Gwardia Honorowa, and, after its dissolution, in a sapper battalion in the Lithuanian corps of general Giełgud. After the defeat, he crossed the Prussian border and left the country. That was the beginning of his emigrational exile which eventually led him – after short periods of residence in Paris and in Brussels – to the South of France, to Aix-en-Provence, where he lived permanently during the years 1833–1844, and where he regularly returned later. In 1833 a volume of his poems devoted to the uprising, titled *Pieśni pielgrzyma polskiego* [The Polish Pilgrim's Songs], was published in Paris.

During the period of his residence in Aix-en-Provence, Gaszyński was engaged in different kinds of literary work, writing poems in Polish as well as making efforts to become a French poet. He was interested in history as well as in the art of Provence, and published numerous articles devoted to those problems. In the years 1838–1842 he was acting as the editor-in-chief of a French newspaper "Mémorial d'Aix". His major works in French, such as the brochure about a monumental cathedral in Aix *L'église cathédrale de Saint-Sauveur à Aix* published in 1836, as well as a description of the private local art collections *Les cabinets et les collections artistiques de la ville Aix*, were written during that period. A collection of his short stories *Nord et Midi* was published in 1839.

The next volume of Gaszyński's poetry was printed only in 1844, and its "wydanie drugie pomnożone" [Second Edition, Multiplied] was issued in 1856. A cycle of more than 50 sonnets devoted to reflections on monuments, art and landscape as well as to the historical past of Provence constituted the main part of both of the volumes.

In 1844 Gaszyński left Aix-en-Provence for Paris. During the period between November 1851 and June 1852 he made a trip to Italy, where he spent more than a half of a year. Gaszyński had also returned to writing prose and in 1846 published a satirical story about the political life of the emigrants *Pan Dezydery Boczek i sługa jego Pafnucy*

[*Mister Dezydery Boczek and His Servant Pafnucy*], a year later he published a pastiche *Reszty pamiętników Macieja Rogowskiego, rotmistrza konfederacji barskiej* [The Reminders of the Diary of Maciej Rogowski, Captain of Horse of the Bar Confederacy], and finally *Kontuszwowe pogadanki i obrazy z szlacheckiego życia* [Robe's Tales and Pictures from the Nobility's Life] which were adapted to the style of a gentleman's tale.

Konstanty Gaszyński died on the 8th of October 1866 in Aix-en-Provence, where there is his grave till now.

It is difficult to delimit some decisively differing periods and turning points in the literary output of Gaszyński. Therefore, the particular chapters of the book have not been arranged chronologically as a description of the subsequent phases of his writings. On the contrary, they have been built around some essential problems of that work, such as the attitude towards the early Romantic tendencies, to the uprisings, tyrteism and messianism, and finally to the concept of art postulated in his works as well as to the moralistic tendencies appearing in them.

Jacek Lyszczyzna

Un Pèlerin dans le pays de délices De la poésie de Konstanty Gaszyński

Résumé

Konstanty Gaszyński naquit le 10 mars 1809 à Mała Wieś dans la voïévodie de Mazovie. Après la mort du père, il déménagea à Varsovie avec sa mère et ses soeurs. Dans le lycée de Varsovie, il se lia d'amitié avec Zygmunt Krasiński qu'il retrouvera lors des études universitaires que Gaszyński commença en 1828 et, plus tard, en exil.

En 1830, Gaszyński fonda à Varsovie avec Leon Zienkiewicz une revue littéraire *Pamiętnik dla Płci Pięknjej* (*Mémoires pour le Beau Sexe*). Il écrivit également une comédie *Wariat z potrzeby* (*Le Fou par nécessité*), représentée avec succès en 1829 au théâtre *Rozmaitości*. En 1830, il publia un roman intitulé *Dwaj Śreniawici. Romans historyczny z czasów Władysława Łokietka oryginalnie napisany* (*Deux Śreniawici. Roman historique de l'époque de Ladislas le Nain, originalement conçu*).

Pendant l'insurrection de novembre 1830, Gaszyński combattit dans la Garde d'honneur et, après la suppression de cette formation, dans un bataillon de sapeurs du corps lithuanien commandé par le général Giełgud. Après la défaite, Gaszyński quitta le pays en commençant ainsi son long exil et échoua finalement – après de brefs séjours à Paris et à Bruxelles – au Midi de la France, à Aix-en-Provence, où il habita de 1833 à 1834, et après il y reviendra régulièrement. En 1833 fut publié à Paris son recueil de poèmes d'insurrection intitulé *Pieśni pielgrzyma polskiego* (*Chants d'un pèlerin polonais*).

Lors de son séjour à Aix-en-Provence, Gaszyński continua d'écrire en polonais et essaya aussi de faire des vers en français. Il s'intéressait à l'histoire et à l'art de Provence. Il collaborait avec la presse locale où il publiait de nombreux articles consacrés à ce sujet. De 1838 à 1842, il assumait la fonction de rédacteur en chef du journal français, comme la plaquette, publiée en 1836, sur la cathédrale ancienne d'Aix (*L'Église cathédrale de Saint-Sauveur à Aix*) et la description des locales collections privées d'art (*Les Cabinets et les collections artistiques de la ville d'Aix*). En 1839, parut son recueil de récits *Nord et Midi*.

Il ne publia son suivant recueil de poèmes qu'en 1844, alors qu'en 1856 parut sa „seconde version augmentée”. Les deux éditions du recueil se composent pour l'essentiel d'une cinquantaine de sonnets consacrés aux monuments, à l'art, aux paysages et à l'histoire de la Provence.

En 1844, Gaszyński quitta Aix-en-Provence pour Paris. De novembre 1851 à juin 1852, il voyagea en Italie où il passa plus de six mois. Il revint aussi à la prose publiant en 1846 un petit récit satirique sur la vie politique des émigrés polonais, *Pan Dezydery Boczek i sluga jego Pafnucy* (*Monsieur Dezydery Boczek et son serviteur Pafnucy*) et, en 1847, un pastiche, *Reszty pamiętników Macieja Rogowskiego, rotmistrza konfederacji barskiej* (*Les Débris des mémoires de Maciej Rogowski, capitaine de cavalerie de la Confédération de Bar*) et finalement *Kontuszowe pogadanki i obrazki z szlacheckiego życia* (*Contes et images de la vie de l'ancienne noblesse polonaise*) stylisé à la manière des contes oraux caractéristiques de la noblesse polonaise.

Gaszyński mourut le 8 octobre 1866 à Aix-en-Provence où il gît jusqu'à présent. Dans son oeuvre, il est difficile de distinguer des étapes ou tournants décisifs ce qui fait que les chapitres de ce livre ne suivent pas l'ordre chronologique et ne visent pas à décrire les stades successifs de son évolution artistique, mais se construisent de manière synchronique autour de certains problèmes importants, comme l'attitude du poète face aux tendances du premier romantisme, aux insurrections, au tyrtéisme, au messianisme et, finalement, à la conception de l'art prônée dans ses ouvrages, ainsi qu'aux tendances moralisatrices qui y apparaissent.

Na okładce zamieszczono: Paul Cézanne: *Akwedukt* (1885–1887)

Redakcja: Olga Nowak

Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel

Korekta: Lidia Szumigała

Copyright © 2000
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-1009-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

Wydanie I. Nakład 200 + 50 egz. Ark. druk. 14,25. Ark. wyd.
15,0. Przekazano do składu we wrześniu 2000 r. Podpisano
do druku w listopadzie 2000 r. Papier offset. kl. III,
80 g. Cena 18 zł

Drukarnia „PRODRUK” s.c.
ul. Gliwicka 204, 40-862 Katowice